

GAZETECİLİĞİN GELİŞİM SAFHALARI

Yazan : Doç. Dr. Nermin ABADAN

Yirminci yüzyılın değişik halkoylarının şekillenmesinde büyük etkisi olan modern gazeteler, haber ve kanaatlerin yayılmasında son derece önemli bir rol oynamaktadırlar. Modern basın milyonlara kadar varan baskı sayıları ile okuyucularına satın alabileceği eşya ve malın neveleri, malî gelişme ve ekonomik akımlar, iç ve dış politika, çeşitli halk oyları ilgilendiren büyük dâvalar, moda ve güzellik standartları, yeni fennî icatlar, ves. hakkında bilgi vermektedir. Walter LİPPMANN'ın dediği gibi «Gazete herkesin okuduğu tek kitaptır. Bir bakıma göre herkesin, her gün okuduğu tek kitaptır! «Ancak bu gelişme diğer belirtilerle birlikte kütle çağımızın yaratmış olduğu yeni bir gelişme safhasıdır. Zira eski çağlarda günün olayları hakkında bilgi alıp, haber alma ihtiyacı daha basit yollardan gideriliyordu.

Birkaç yüz veya bin kişinin bir arada yaşamakta olduğu cemaatlerde -tıpkı bugünün ücra köy ve irtibatsız kalmış iskân merkezlerinde olduğu gibi - haber ve fikirler ağız yolu ile yayılmakta idi. Mısır, Suriye, Yunan ve Roma medeniyetlerinde dedikodu ve rivayetlerin tesir derecesi, umumî meydan, hamam ve toplantı yerlerine asılan resmî bildiriler, haberleşme vetireyi kolaylaştırıyordu.

I — Haber - Mektupları :

Buna benzer metotlar esasen sönmüş olan şehir hayatı sebebiyle ufak, parçalanmış feodal nüveler halinde yaşayan Ortaçağ boyunca devam edegelmiştir. Ancak bu sırada özel mektuplar zamanla ayrı bir önem kazanmağa başlamışlardır. Almanya'da gazete karşılığı olarak ilk önceleri

(1) Biz bu denemede basınla ilgili hukukî ve siyasi müesseseleri ikinci plânda bırakmak suretile sadece gazeteciliğin gelişimini tarihî ve sosyolojik açıdan hareketle incelemeğe çalıştık.

kullanılan «Titingen» terimi daha 1321 de ortaya çıkmıştı. (2) Bu terimin Aşağı Ren nehri civarında yayılması da tesadüfî sayılamaz. Zira 14 cü yüzyılda bu bölgede şehircilik ve ticaret büyük bir gelişme hamlesi içinde bulunuyordu. Aktüel haberlerin önemi ise her zaman, ticaret mihraklarının, malların temerküz noktasının, hükûmet merkezlerinin ve harp alanlarının yakınlık derecesine göre artmaktadır. Günü gününe haber alma ihtiyacı bu devirlerde en çok siyasî iktidarlarını perçinlemeğe çalışan hükümdarlarla Hindistan'a kadar ticarî münasebetlerini yaymış olan ticaret erbabı tarafından duyulmuştu. İşte bu sebebledir ki 14. cü yüzyılda Orta Avrupa'da kendisine gönderilenden başka, çeşitli şahıs ve çevreleri dolaşan «tüccar mektupları» ile raporlar ayrı bir değer taşımakta idi. Şu rası da unutulmamalıdır ki harp, öteden beri haberleşme sisteminin babası sayılır. Haçlı seferlerin tertiplenip gerçekleştirilmesi, uzak diyarlardan güvenilir haber alma ihtiyacını büsbütün arttırmıştır. (3) Böylece görülüyor ki aktüel olaylar hakkında haber alma ve dolayısıyla gittikçe kesifleşen mektuplaşmalar bir yandan ticaret ağının yayılma ve sıklaşması, öte yandan harp faaliyetleri ile sıkı sıkıya ilgili bulunuyordu; bundan başka Renaissance - aydınlanma hareketi ile birlikte kuvvetlenen şehir kültürü, hümanist öğretim sisteminin kuvvetlenmesine vasıta olmuş ve haber almaya karşı duyulan merak ve iştiağı tahrik etmişti. Nihayet 15 nci yüzyıldan sonra Avrupalıları taze haberlere karşı daha hassas olmağa sevk eden olayların başında katolik dinî cemaate karşı ayaklanmak suretile Reform hareketinin öncüleri sayılan Çek asıllı Russitlerle, Viyena kapılarının önüne kadar uzanmış olan Türklerin, yani Osmanlı ordularını zikr etmek gerekir. (4) Bu sebebledir ki bilhassa 15 nci yüzyılda Viyena, gerek Bohemyadaki mezheb kavgaları, gerek Osmanlı ordularının savaş plânları hakkında bilgi yayan en önemli bir haber merkezi olmuştu. Böylece eş dost veya ticaret ortaklardan gelen mektupların aslını alakoyarak, suretlerini dostlara dağıtmak yahutda bir bedel karşılığında yazdırıp satmak, yaygın bir âdet haline gelmişti. Bu mektuplara «Novissima», «Tidinge», «Avisé» gibi haber anlamına gelen çeşitli adlar takılıyordu. Mektubun kopye edilmesi halinde asıl mektubu kaleme alanın ismi siliniyor, mektubun şahsî ve mahrem tarafları gideriliyor ve mektup gayri şahsî bir hüviyete bürünüyordu. 1456 yılında

(2) Wilhelm Bauer, **Die öffentliche Meinung in der Weltgeschichte**, Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion, Potsdam, 1930 adlı eserden naklen: Adolf Schaube, **Handelsgeschichte der romanischen Völker des Mittelmeergebiets** München 1906; ayrıca G. Steinhausen, **Die Entstehung der Zeitung aus dem brieflichen Verkehr**, 1928

(3) Wilhelm Bauer, **op. cit.**, sh. 137

(4) Wilhelm Bauer, **op. cit.**, sh. 139

Nürnberg şehrinde bu çeşit mektuplar Türkler hakkında askerî haberler taşıyor ve civardaki Rothenburg, Nördlingen gibi bağımsız surlu şehirlere gönderiliyordu. (5). Bununla beraber asıl en geniş haber alma imkânlarına sahip olan şehirler, siyasî merkezlerden çok, ticaret borsalarının faaliyetde bulunduğu yerlerdi. Nitekim İngiltere Kraliçesi Elizabeth I., Avrupa hakkındaki bütün siyasî ve iktisadî bilgilerini maliye ajanı olan Sir Thomas Gresham vasıtasile Hollanda'nın Anvers şehrindeki borsadan temin ederdi.

Yeni çağın başlangıcında aynî ekonominin para ekonomisi haline geçişi, feodal sistem yerine merkeziyetçi bir memur devletinin yer alması, derebeye bağlı serf ordusunun aylıklı bir seferî ordu haline inkılâbı düşünülürse, hükümdarın artan sermaye ihtiyacı kolayca anlaşılır. Bu sermaye ihtiyacının giderilmesinde ise «Dittadi borsa», borsada hüküm süren kanaat ve hükümler, dolayısıyla elde edilen çeşitli haberler olaganüstü önemli bir rol oynuyorlardı. Bu bakımdan denilebilir ki, yeni çağın başlangıcında halk oyunun şekillenmesinde tüccar zümresi vasıtalı olarak bir öncü görevini yüklenmiştir. (6).

Nitekim Milano dükü, 16 Mart 1457 yılında Macar kralı Laszlo tarafından yaptırılan kanlı mezalim hakkındaki ilk haberleri 16 Nisan 1457 tarihinde Konstanz'lı bir tüccardan alabilmişti. (7). Onbeşinci yüzyıldan sonraki birçok hükümdar ve diplomat, mektuplarında sözü geçen yazının bir «courrier de marchans» (tüccar kuryesi) yardımı ile iletileceği zikr edilmektedir. Yedinci Hanri'nin ölüm haberi (21. Nisan 1509) Roma'ya 3 Mayıs günü ulaşmıştı, fakat bu haberin doğruluğu ancak üç gün sonra Buonvisi in Lucca bankasının 26 Nisan 1509 tarihli Londra mektubu ile doğrulanmıştı. (8). Tüccarlarla siyaset adamlarının dakik haber alma hususundaki sıkı işbirliğini bilhassa Alman imparatoru birinci Maximilian devrinde müşahede edebiliyoruz. Nitekim devrin en canlı ticaret ve ihracat merkezi sayılan Ausgburg'da çok büyük bir servet ve nüfuza ulaşmış olan Fugger ticarethanesi, mes. imparatora ilk defa papa ikinci Jül'ün ölüm derecesinde hasta olduğunu, papa dördüncü Hadrian'ın 14 Eylül 1523 te öldüğünü haber vermiştir. (9). Çeşitli tarihî

(5) Wilhelm Bauer, *op. cit.*, sh. 143

(6) W. Bauer'den naklen, Rich. Grashoff, *Die briefliche Zeitung des 16. Jahrhunderts*, Leipzig 1877

(7) W. Bauer'den naklen, Hermann Bode, *Zur Entstehungsgeschichte der moderner Zeitung*, in *Studien des Zeitungswesen*, Frankfurt 1907

(8) Wilhelm Bauer, *op. cit.*, sh. 150

(9) W. Bauer, *op. cit.*, sh. 159 - 160; ayrıca sözü geçen eserden naklen, Rich. Ehrenberg, *Das Zeitalter der Fugger*, Jena 1896

vesikaların açıkça gösterdikleri üzere, bu devirde «haber» artan ölçüde bir meta haline gelmekte, diğer eşyalar gibi muamele görmektedir. Ancak haber alıp verme ticaretinin tamamlanabilmesi için birisinin haberleri toplayıp satmağı meslek haline getirmesi gerekiyordu. Vasıtalı kaynaklara bakılırsa, bu mesleğin ilk temsilcisine Venedik şehrinde rastlanılmıştır. Böylece Adriyatığın bu tarihî limanında, Rialto köprüsünde, ilk olarak yazılı haber kâğıtlarının satıldığı tesbit edilmiştir. Bu iddianın doğruluğu hakkında elimizde kesin deliller yoktur. Ancak 15 ci ve 16 cı yüzyılın Avrupasına bakılırsa çeşitli haber merkezlerinin şu şekilde yayılmış oldukları görülmektedir: Viyana, Macaristan ve Bohemya; Venedik, Osmanlı imparatorluğu; Cenova, Batı Avrupa; Nürnberg, İtalya ve Hollanda; Köln ve Strassburg, Fransa; Bremen, Hamburg İngiltere; Augsburg ise Fugger ve Welser firmaları sebebiyle bütün Avrupa ve deniz aşırı ülkelerden gelen haberlerin mihrak noktaları sayılıyordu.

Halen elde bulunan en değerli vesikaların başında Viyana Millî kütüphanesinde muhafaza edilen 1568 - 1604 yıllarını kapsayan «Fugger gazetesini» nin 27 ciltlik koleksiyonu gelmektedir. (10). Bunlar vaktile imparator Leopold I. tarafından Fugger ticarethanesinin 15.000 ciltlik kütüphanesi ile birlikte satın alınmıştı. Bu külliyyatın Fugger adını alması bu sebepten ileri gelmektedir. Zira Fugger ailesi mensupları hiç bir zaman doğrudan doğruya bir gazete yayınlamamışlardı, sadece çeşitli kaynaklardan gelen mektupların suretlerini çıkartmak suretile bir nevi abonman tesis etmişlerdi. Bu 27 ciltten onbir tanesinin İtalya'dan gelen kısımlar kâğıdının özel cinsi ile temayüz etmektedir. Bu İtalyan asıllı haber mektupların yanısında İstanbul, Paris, Lyon, Viyena'dan gelen raporlar da yer almaktadır. Bu külliyyatın açıkladığı diğer bir husus da 16 ncı yüzyılda muhabirliğin yayılan bir meslek haline gelmesidir. O devirde henüz iyice anlaşılmayan memurluk ahlâkı karşısında pek çok diplomatın kendi memleketlerinden gayri yabancı kaynaklara da haber satmaları anlaşılmaktadır.

Görülüyor ki 16 ncı yüzyılın sonuna doğru «Avrupa», «Novellen», «Ne-sletters», «Nouvelles à la main» gibi çeşitli isim taşıyan bu *haber mektupları* bugünkü gazetelerimizi bir hayli andırmaktadır. Belki zaman kesimlerinde yayınlanma, yani periyodik olma, aktüel haberleri nakletme ve bunlara alenî bir yayınlanma imkânı bahşetme, bu «haber mektuplarının» hepsinde mevcuttur. Bunları bugünkü basından ayıran başlıca

(10) W. Bauer, *op. cit.*, sh. 165; aynı eserden naklen, Jul. O. Opel, *Die Anfänge der deutschen Zeitungspressen*, in *Arch. f. Geschichte des deutschen Buchhandels*, Bd. 3, 1879

fark sadece yayılma alanlarının son derece dar oluşudur. «Bu haber mektupları» 17. yüzyılda, matbu gazetelerin ortaya çıkışından sonra da devam etmiştir. Ancak mutlakiyetçi hükümdarların polis devleti, her nevi kontrolden uzak bir şekilde yayılmağa devam eden bu haber araçları üzerine sıkı bir sansür ihdas ettikten sonra bu yayılma azalmıştır. Böylece mes. Avusturya'da 1672'de el ile yazılmış gazetelerin hazırlanıp dağıtılması yasak edilmiş ve okuyuculara sadece matbu gazeteler takip etmeleri tavsiye olundu. Bununla beraber bu nevi kanunî yasaklar «haber mektupları» bütünü ortadan kaldıramamıştır. Nitekim Paris'te Diderot tarafından 1753'te kurulan «Correspondance littéraire, philosophique et critique» büyük rağbet görmüş ve 1812'ye kadar devam etmiştir.

II — İlk Gazeteler :

İlk matbu gazete nerede ve ne zaman çıkmıştır? Bu hususta kesin bir bilgiye sahip değiliz. Elde çeşitli memleketlere ait örnekler vardır. Hollanda'da Anvers limanında 1605'te çıkan ilk gazetenin adı «Nieuwe Tijdingen» dir. Almanya'daki gelişimi aksettiren vesikaların başında 1609'da basılmış olan iki ayrı gazetenin yıllık ciltleri mevcuttur. Bunlardan biri Augsburg, diğeri Strassburg'da yayınlanmıştır. (11) Ancak bu gazetelerin her birinin daha önce birkaç yıllık yayın hayatına sahip oldukları eldeki nüshalardan anlaşılmaktadır. Belki de Augsburg'da çıkmış olan ve «Avisa/Relation/Gazete» başlığını taşıyan bu mevkute 1605'ten itibaren sona eren Fugger ticarethanesine ait elyazısı ile derlenmiş olan «haber mektupları»nın yerine geçmiştir. Augsburg'da çıkan «Avisa»nın 1609 yılına ait ilk nüshası 15 Ocak tarihli olup birinci sayfasında «Almanya, İspanya, Hollanda, İngiltere, Fransa, Macaristan, Avusturya, İsveç, Polonya, Hindistan» hakkında haberler ihtiva ettiğini ilân etmektedir. (12) Bu gazetenin ebadı 15,4 x 10,2 santimdi. İkinci sayfadaki haberlerden biri 2 Ocak 1609 tarihli olup, İspanya kralının altı bin Napoli asıllı askeri İsviçre yolu ile Hollanda'ya yollamağa niyetlendiğine ve böylece yeni bir harp hazırlığına giriştiğine dairdir. İkinci haber ise 4 Ocak tarihli olup, Amsterdam açıklarında büyük bir fırtınanın cereyan ettiğini ve Portekizlilere ait bir geminin yüz sandık şekerle birlikte battığını bildirmektedir.

Keza ilk defa 1609 yılına ait nüshaları ele geçirilen Strassburg'daki gazetenin adı «Relation» (Münasebet) olup, baş sayfasında «Fransa,

(11) W. Bauer, *op. cit.*, s. 167

(12) W. Bauer, *op. cit.*, s. 167

İtalya, İskoçya, İngiltere, İspanya, Macaristan, Polonya, Eflâk Budan, Türkiye'ye ait ilgi çeken haberler» verdiğini ilân etmektedir. Aslı Heidelberg üniversitesinin kütüphanesinde bulunan bu gazetenin sahibinin adı ilk defa zikredilmiş bulunmaktadır.

Matbaacılığın Avrupa'da faaliyete geçmesinden birbuçuk yüzyıl sonra âniden yayılmağa başlayan gazetecilik faaliyeti, 17 ci yüzyılın başlangıcında yağmurdan sonra süratle büyüyen mantar kümelerini andırmıştır. Avrupa'da çıkan ilk gazetelerin koleksiyonu bu hususta hayli zengin materyel vermektedir. 10 Temmuz 1610 tarihli Bâles şehrinin belediye zabıtları bu hudud şehrinde çıkan bir gazeteye karşı yöneltilen şikâyetleri aksettirmektedir. Öteden beri doğudan gelen bütün haberlerin mihrakı sayılan Viyena'da üniversitenin matbaacı Gregor Gelbhaar'a 1615 yılında haftada bir gazete şeklinde normal ve olaganüstü haberleri bastırma iznini vermiş olduğunu görüyoruz. (13)

Buna benzer şekilde Orta Avrupa'nın müreffeh bir ticaret merkezi sayılan Frankfurt am Main'da E. Emmel adlı bir mürettibin şehir idaresinden izin almaksızın ve masrafı tamamen kendisine ait olmak üzere bir haftalık gazete çıkarttığı görülmektedir. Bu gazetenin 1617 yılına ait onbir nüshasında bilhassa Prag'dan gelen haberlerin çok etraflı olduğu anlaşılmaktadır.

Münih'te çıkan ilk gazete 1628 yılına ait olup, bilhassa Çin'e gönderilen Cezvitlerin misyonerlik faaliyetlerine ait etraflı bilgiler ihtiva etmektedir. İtalya'da ise ilk gazete Floransa'da 1636 da yayınlanmıştır. (14)

Gazeteciliğin gelişim safhalarını böylece incelerken, önemli bir noktaya daha işaret etmek gerekir. Mutlakiyetçi monarşiler yerine dağınık, vahdetli olmayan idare sistemlerinin hâkim bulunduğu, buna karşılık münferit bağımsız şehirlerin ekonomik kudretlerinin geliştiği ülkelerde gazete basma ve yayma işi daha erken ve kolaylıkla kök salmıştır. Buna karşılık hükümdar ve sarayın ağır bastığı memleketlerde gazetecilik ilk önceleri farklı bir karaktere bürünmüş ve hürriyetini daha güç bir şekilde elde etmiştir. Nitekim İngiltere'de «haber mektup» ların yayılmasından önce, bizatihî matbaacılık faaliyeti kralın tahakkümüne konu olmuştur. Sekizinci Hanri İskoçya kralının harp hazırlıklarına ait bilgi yayan bilumum matbaa sahiplerini hapisle tehdit etmişti, 1586 tarihinde yüksek kralî mahkeme (Star Chamber) kitap basma iznini sadece Londra şehrindeki kitapçılarla İngiltere'nin iki üniversitesine münhasır olduğunu

(13) W. ; Bauer, *op. cit.*, s. 168

(14) W. Bauer, *op. cit.*, sh. 170

beyan etmişti. 1622 de Londra'nın kitapçılarından Thomas Archer ve Nicholas Bourne tarafından çıkarılan «A Currant of general news» adlı haftalık gazete 1632 de yine yüksek kralî mahkeme (Star Chamber) dış haberleri yayma ve gazete basma yasağı karşısında faaliyetine son verme zorunda kalmıştı. Ancak 1638 de Bourne ve Butter'e sırf dış haberler vermek üzere tanınan izin sayesinde «Mercurius Politicus» yayın hayatına başlayabilmiştir. (15) Basın hürriyetine karşı girişilen sert tedbirler ve şiddetli sansür ancak 1695 de «Licensing Act» adlı kanunun Avam kamarası tarafından yenilenmemesi suretile hafifletilmişti. Bunda en müessir âmil henüz 1644 de Milton'un «Aeropagitica. (İngiltere parlamentosuna, sansürsüz basma hürriyeti hakkında nutuk)» adlı eseri ile söz ve basın hürriyeti uğruna mücadeleye başlamış olmasıdır. (16). Böylece İngiltere, Fransız ihtilâlinin patlak verdiği ana kadar Avrupa'nın fikir hürriyeti bakımından en fazla imrenilen diyarı haline gelmişti.

Fransa da Almanya'daki gelişimin tam zıddı sayılabilecek bir şekilde gazeteciliğini inkişaf ettirmiştir. Almanya'da gazeteler rastgele büyüyen bitkiler gibi çeşitli kentlerde, birbirinden habersiz olarak türediği halde, Fransa'da herşey Pariste, kralın nezdinde krala ulaşıyordu. Bu sebeble Fransa'da ilk gazeteyi çıkarma fikri münferit bir şahsın kafasından çıkacağı yerde, plânlı bir şekilde tasarlanmıştır. 30 Mayıs 1631 tarihinde ilk yayınlanan «La Gazette» adlı gazete başbakan Richelieu'nün yakını, bilgin bir doktor tarafından çıkarılmıştır. Théophraste Renaudot adlı bu tabib 1630 ilk önce «Bureau d'adresse et des rencontres» (Adres ve buluşma büro) sunu kurmuş, daha sonraları Mont de Piété 'de Fransa'nın ilk rehin dairesini meydana getirmek suretiyle işlek bir ticarî zihniyete sahip olduğunu ispat etmiştir. (17). Renaudot gazetesinin ilk nüshasında onüçüncü Lui'nin Fransa'nın gelmiş geçmiş altmışüç kralı arasında en kudretlisi olduğunu belirtmiş, 30 Mayıs tarihli sayısında ise sadece 2 Nisan mahreçli İstanbul haberi ile yine bu tarihlere ait Roma, Venedik, Viyana ve Amsterdam kaynaklı dış haberler nakletmektedir. (18). Bundan başka Paris Millî Kütüphanede mevcut vesikaların aydınlattığı üzere kral XIII Lui çeşitli savaşlarının tasvirini gazetede basmak

(15) W. Bauer, *op. cit.*, sh. 173; W. Albig, *Modern Public Opinion*, McGraw - Hill 1956, sh. 370; D. M. Keezer, «Press», *Encyclopedia of Social Sciences*, 12: 346

(16) Sulhi Dönmezer, *Basın Hukuk İ*, İst. Üniv. Hukuk Fak. Yayınları No. 153, sh. 30; G. B. Williams, *A history of English journalism 1908*

(17) W. Bauer, *op. cit.*, sh. 175; aynı eserden naklen Gilles de Tourette, *Théophraste Renaudot*, Paris 1884

(18) W. Bauer, *op. cit.*, sh. 176

üzere bizzat kaleme almıştı. Renaudot'nun çıkartmış olduğu bu ilk gazete ölümden sonra on iki sayife olarak haftada iki defa «Gazette de France» adı ile Fransa'da resmî bir yayın olarak 1900 kadar yayınlanmağa devam etmiştir. Renaudot aynı zamanda seçmiş olduğu başlıkla «gazete» tâbirini birçok dillere intikal ederek yerleştirmiştir. (19). Ancak bu gazete resmî bir karaktere bürününce cazibesini kaybetmiş, dolayısıyla eski tarz yazılı «haber mektuplar» ı önem ve değerini yeniden kazanmağa başlamışlardı. Bu durum ihtilâlin patlak vermesine kadar devam etmiştir. Nitekim Mayıs 1789 - Mayıs 1793 arasında Fransa'da bini aşkın gazete yayınlanmıştır. (20). Çok geçmeden bu sınırsız basın hürriyetine son verilmiş ve 29 Mart 1793 te Fransa'da monarşi, yani krallık rejimi lehine yazı yazanlara idam cezası verileceği kanun yolu ile kararlaştırılmıştır. (21) Böylece Fransa'daki basın serbestisi çok kısa ömürlü olup, yeniden baskı tedbirlerine konu olmuştur. Nitekim başarılı bir hükûmet darbesini yapan birinci konsül Bonaparte 17 Ocak 1800 de yayınlamış olduğu bir kararname ile Fransa'da çıkan çeşitli bin adet gazeteden ancak onüç tanesini hayatta bırakmıştır. Napoleon imparator olduktan sonra yayınlanmağa izin verdiği gazeteler ise 1811 yılında üçe inmiştir.

Böylece görülüyor ki gazeteciliğin gelişmesi, siyasî hüviyetinin ayrılmaz bir cephesi sayılan basın hürriyeti ile sıkı sıkıya ilgili olduğu yerlerde, hâkim bulunan siyasî rejime tâbi olmuştur. Bu sebebledir ki Fransız ihtilâlinden önceki Avrupa'da gazetecilik kuvvetli birer merkeziyetçi monarşinin bulunmadığı, aksine seyrek, merkantilist ve bağımsız sayılan çeşitli kültür merkezlerinde daha serbest bir şekilde gelişebilmiştir. Basının bu ilk gelişim devresine Türk gazeteciliğin girmemesi, üzerinde durulmağa değer bir noktadır.

Avrupa'da matbaacılık Gutenberg'in icadı sayesinde 1450 den sonra muhtelif memleketlerde süratli bir gelişime kavuşurken, Osmanlı imparatorluğunda Türkçe ve Osmanlıca kitabasma işi hemen hemen iki yüzyıllık bir gecikmeye uğramaktadır. Gerçi İstanbul'da henüz 1490 yıllarında Musevîlere ait matbaalarda İbranîce tarih kitaplarının bastırıldığı bazı vesikalardan anlaşılmaktadır. Fakat bu basma işi yarı kapalı halde cereyan etmiş ve hiç bir zaman Osmanlı imparatorluğunun Türk halkı arasında yayılmamıştır.

İlk Türk matbaanın kurucusu İbrahim Müteferrika'dır. Kendisi 1726 da ozamanki sadrazam Damat İbrahim paşaya takdim etmiş olduğu uzun

(19) Hasan Refik Ertuğ, **Basın ve Yayın Tarihi**, 1955 Emile Boivin, **Histoire du journalisme**, sh. ve sonrası

(20) W. Bauer, **op. cit.**, sh. 248

istida sonucunda yalnız tefsir, hadis, fıkıh ve kelâm kitapları basmak üzere bir ferman alabilmişti. (22) Matbaacılığın bu uzun gecikmesi pek tabii aktüel haber alma hususundaki fikrî tecessüsü felce uğratma bakımından da gazeteciliğin gelişimine tesir etmiştir. Nitekim ilk resmî gazete, daha doğrusu bülten ancak 1831 yılında «Takvimi Vekayı» adı ile yayınlanmıştı. Bu bülten aynı zamanda Fransızca dilinde «Moniteur Ottoman» adı ile de yayınlanıyordu. Şahsî ve hususî teşebbüs olarak ilk Türk gazetesi ise ancak 1860 da Ağâh efendi tarafından çıkarılmış olan «Tercümanı Ahval» dır.

Bu kısa özet de göstermektedir ki, fikir ve söz hürriyeti ile uyanık ve dinamik bir halkoyunun gelişiminde öncülük yapan gazetecilik ile mutlakiyetçi idare sistemleri arasında yakın bir ilgi vardır. Osmanlı imparatorluğun teokratik monarşik bünyesi dolayısıyla otoriter bir idareyi diğer Avrupa memleketlerine çok daha uzun müddetle devam ettirdiği cihetle, basının serpilmesine de imkân vermemiştir.

Basının Avrupa'daki ilk gelişim devresine has özellikleri özetlemek istersek, şu hususları zikredebiliriz : *17'ci ve 18 ci yüzyılları boyunca çıkarılan ilk gazeteler ebad'ca çok ufak ve muhtevaca çok sınırlı bulunuyor, bu gazeteler şahsen çıkarılıyor ve son derece sınırlı sayılan okuyucu kütlesi ise siyasî ve ticarî alanındaki seçkinlere inhisar ediyordu.*

III — 19 ncü Yüzyılda Basına Tesir Eden Teknik Yenilikler :

Basın, matbaa yardımı ile düzenli aralıkla genel okuyucu kütlesine haber ve kanaat sunan bir işletme olarak gerçek anlamda ancak 19 cu yüzyılda kişiliğini bulmuştur. (23) Gazeteyi belli salonlarda toplanan ve tercihan aristokrasi zümresine mensup olan seçkinlere has bir aydınlanma vasıtası halinden çıkarıp, kütlelerin bilgilerini arttıran ve haberleşme aracı haline getiren âmillerin başında hiç şüphesiz yüksek bir tirajı mümkün kılan fennî icatlar gelmektedir. Bu sebebledir ki Charles ve Mary Beard «Amerikan medeniyetinin yükselişi» adlı eserlerinde London Times gazetesinin tesislerine 1814 yılında buharla işleyen bir matbaanın ithal etmesini, Napoleon'un teslim olmasından daha önemli bulmalarını mübalağalı bir görüş saymamalıdır. Ondokuzuncu yüzyılın gazeteciliğinde önemli farklar yaratan âmillerin başında fennî yenilikler gelmekle beraber kütlelerin yazma okuma bilme nispetinin yükselişi, ga-

(22) Remzi Balkanlı, *Mukayeseli Basın ve Propaganda*, Ankara 1961, Resimli Posta matbaası, sh. 19 - 20

(23) D. M. Keezer, *op. cit.*, sh. 135

zetenin muhtevaca daha popüler, halka yakın bir hüviyete bürünmeleri ve gazetelerin istihlâk malların dağıtımında ilâncılık suretile bir vasıta rolü benimsemesi gibi diğer faktörlere de yer ayırmak lâzımdır. 1833 yılına kadar Birleşik Amerika'da hiç bir gazetenin 5.000 den fazla abonesi yoktu. 1833 te Benjamin Day'ın kurmuş olduğu «Sun» (Güneş) adlı gazetesini dört yılda günlük tirajını 30.000 e çıkartabilmişti. 1850 de ise New York Herald 77.000 nüsha bastığını ve dünyanın en büyük gazetesi olduğunu iddia edebiliyordu.

19 cu yüzyılın sonuna doğru ağaç kabuğundan gazete kâğıdı imâlatının başlaması ve linotip gibi otomatik dizme, rotatif gibi son derece süratli baskı makinelerin ortaya çıkması ile birlikte modern basın, yayılma ve satılma imkânları bakımından son derece geniş alanlar fethedebilmişti. 1875 yılında bir dolara alınan ham malzemesi ile 1900 da on misli daha kâğıt temin etmek imkânı hasıl olmuştu. (24) Öte yandan yükselen hayat standardı ve sosyal ekonomik demokrasinin yayılması kütle istihlâkını, dolayısıyla gazete okuyucularının sayısını da yükseltmişti.

Tirajın yükselmesi ile birlikte gazetelerin hüviyet ve muhtevalarında esaslı değişiklikler olmağa başladı. Daha önce halk oyunu sadece belli siyasî yönlerde doğru sevk etmeğe çalışan gazete nâşirleri bundan sonra mahallî ve şehir haberlerine, beşerî ilgiyi uyanık tutan röportajlara, moda, borsa, ticaret ve iş haberlerine önem vermeğe başladılar. Bununla beraber XIX cu yüzyıl batı gazeteciliğinde kuvvetli şahsî tesirler ağır basmıştır. Gazete sahip veya yazarları - dördüncü kuvvetin temsilcileri sıfatıyla - gerçekleştirilmesini görmek istedikleri sosyal reform ve değişmelerin gayelerini ve ana fikirlerini okuyucularına telkin etmeğe çalışıyorlardı. Bu sebeble 19 cu yüzyılda «kanaat gazeteleri» (Journal d'opinion) hemen bütün batı memleketlerinde ağır basıyordu ve *karşımıza ateşli, saldırgan başmakalelerin yazıldığı, belli dünya görüşlerin savunduğu ve genel olarak gazete sahiplerinin basına hâkim oldukları bir devir olarak çıkmaktadır*. Yine aynı devir sonuna doğru Amerika'da şekillenen «sarı gazetecilik» (yellow journalism), bir gazete tipi olarak yayılmağa başlandı. İlk defa Joseph Pulitzer'e ait «New York World» isimli gazetede uygulanan bu tarzın adı, aynı gazetede basılan ve bazı kişileri sarı renkli klişe ile canlandıran bir resimli tefrikadan mülhem olmuştur. Bu tarzın bellibaşlı özellikleri şunlardır: *Gazetenin sürümünü arttırmak gayesile haberlerde titizlik ve dakiklik aramamak, heyecan verici ve beşerî ilgiyi uyanık tutan haberlere öncelik tanımak, bazen utanç ve âdabı muâşeret duyu ve kaidelerinden sıyrılarak açık saçık yayınlarda bulunmaktır*.

(24) D. M. Keezer, *op. cit.*, sh.

IV — Yirminci Yüzyılda Kütle Haberleşme Vasıtası Olarak Basın :

İçinde bulunduğumuz yüzyıl anonim, heterojen ve nispeten geniş kütelleri demokratik vetire yolu ile resen yahut otoriter sistemlerde vasıtalı olarak hükümran kıldığı cihetle, radyo, televizyon ve film gibi kütle haberleşme vasıtalarına benzer şekilde basın da yeni bir tesir alanına kavuşmuştur. Bu değişim herşeyden önce basının millî çapta merkezleşmesi ve bu vasıtaya hâkim olan mahallî rabitaların gevşetilmesi şeklinde belirmiştir. (25) Başka bir deyimle gerçek bir mahallî gazete, kadrosunda bulunan yazarların çevreleri ile yüz yüze karşı teması muhafaza ettikleri nipetde, mahallî tartışma ve dedikodular canlılıklarını muhafaza edebilmektedir. Kütle haberleşme vasıtalarında ise buna benzer direkt temaslara yer yoktur. gazete okuyucuları ile bazı değer hükümleri ve ilgiler paylaşacağı yerde, millî seviyede teşkilâtlar kurmakta ve piyasa münasebetleri tesis etmektedir. (26).

Yüzyılımızın baskı tekniği alanında yaratmış olduğu ihtilâl çok etraflı ve derin etkiler meydana getirmektedir. London Times 1846 da ilk hizmete koymuş olduğu rotatifle saatde 1.100 nüsha basmakla iftihar ediyordu. Bugün büyük gazetelerin kullanmakta oldukları çift bantlı dörtlü rotatiflerle 16 sayifelik bir gazete saatde 60 - 70.000 nüsha basabilmektedir. (27). Denizaltı telgraf kabloların, fototelegrafik ve teletografik servislerin kaydetmiş oldukları büyük yenilikler de yirminci yüzyıl basınının karakterine tesir etmişlerdir. Francis 'William'in belirttiği veçhile» eski telegraf ve telefon kablolarında hatların sayısı son derece mahduttu, oysa ki bugün kullanılmakta olan bir transatlantik kabloda 960 telefon hattı ve 24 telegraf hattı yerleştirilmiş bulunmaktadır. (28) Keza Hogan âleti sayesinde dakikada 500 kelimelik süratle vesikalar, ço-

(25) Bu değişimi nüfuzlu bir İngiliz gazetesi sayılan «Manchester Guardian da takip etmek mümkündür. Bu gazete halen isminden başka Manchester şehri ile her türlü bağıni kesmiştir. Tamamen millî çapta bir gazete olan bu yayın müessesesi; Londra bürosu tarafından idare edilmekte, gazetenin muhtevası hemen hemen tamamen Londra'da tertiplenmekte, yazı işleri müdürü Manchester'in mahallî işleriyle hemen hiç ilgilenmemektedir. Taylor, «Manchester», Encounter, 1957, sh. 12

(26) William Kornhauser, *The Politics of Mass Society*, 1959, London, sh. 94 - 95

(27) L. Chalet, *Les Possibilités offertes à la presse quotidienne par les perfectionnements techniques les plus marquants dans le domaine de l'imprimerie*, Etude de presse, Automne 1953

(28) *La Transmission des informations*, UNESCO, 1953

galtılabilmekte, Ultrafax adlı bir makine ile 1.000 sayifelik bir kitap iki buçuk dakikada teksir edilebilmektedir. 1954 den beri bazı büyük gazetelerde kullanılan bir teletypesetter dakikada 600 kelime nakletmektedir. (29) Nihayet askerî maksatlarla geliştirilen sunî peykleri şimdiden sivil haberleşme alanında kullanmak üzere gereken hazırlıklara geçilmiştir. Amerikan Bell şirketi telekomünikasyon gayesile 5.000 kilometre yükseklikte kürremizin etrafında elli adet sunî peyk fırlatmağı ve bunlar yardımı ile dünyanın her tarafında telefon ve televizyon yayınları göndermeğı tasarlamaktadır. (30).

Sürati arttıran bu yeni icatlar sayesinde aynı gazeteyi uçakla gönderilen karton matrisler (dizilmiş sayife kalıbı) ayrı ayrı şehirlerde basmak imkân dahiline girmiştir. Böylece mes. New York Times'de olduğu gibi aynı günde bir nüshayı New York'ta diğerini ise Paris'te veya Türkiye'de Akşam, Vatan ve Kudret gazetelerinde görüldüğü üzere aynı nüshayı İstanbul ve Ankara'da okuyucuların eline ulaştırmak kabildir.

a — İktisadî bir işletme olarak gazete :

Bu gelişmeye paralel olarak gazetecilik, bilhassa yüksek derece endüstrileşmiş memleketlerde büyük bir iktisadî işletme haline gelmiştir. Bugün Birleşik Amerika'da 100.000 nüfuslu bir şehirde yeni bir gazete çıkarabilmek için asgarî 5 milyon dolara, İngiltere'de 1-2 milyon sterline ihtiyaç vardır. (31). Bu gelişime uygun olarak gazetelerin işletme masrafları da devamlı surette artmaktadır. Birleşik Amerika'da tirajı yüzbinden yukarı bir günlük gazetenin yıllık masrafı 1946 da 8,5 milyon dolar iken, bu miktar 1953 te 20 milyon dolara çıkmıştır. (23). Bu büyük masraflar sebepile özel muhabir yollama ve dünyanın bellibaşlı şehirlerinde daimî bürolar bulundurabilecek kadar geniş teşkilâtlı olmayan ortalama tirajlı gazeteler artan ölçüde fotoğraf, makale, siyasî yorum sütunları ves. ye abone olmaktadır. Birleşik Amerika'da gazetelere yazı materyeli dağıtan 161 yayın materyeli şirketi (syndicated news corporation) faaliyet halinde bulunmaktadır. Bunların çoğu resimli tefrikalara önem vermektedir. Bu şirketlerin başında 180 çeşitli materyel sunan King

(29) Jacques Kayser, *Mort d'une liberté, Technique et politique de l'information*, Plon, 1955, sh. 4

(30) Feza çağında sunî peykler yardımı ile yapılacak haberleşme etraflı araştırmalara konu olmaktadır. Bu hususta tafsilâtlı bilgi için bk. W. Smythe, *Space satellite communications and public opinion*, Univ. of Illinois, 1960

(31) Jacques Kayser, *op. cit.*, sh. 8

(32) Editor and Publisher yayını, 10 Nisan 1954

Features, 123 çeşit abonman verebilen N. E. A., 121 çeşit materyele sahip Chicago - Tribune - New York News Syndicate gelmektedir. (33) «Syndicated news» servisi böylece mes. Walter Lippmann, Alsopp kardeşleri ves. gibi dünyaca tanınmış yorumcu ve yazarların makalelerini çeşitli kıtaa ve memleketlerde yayınlamağı mümkün kılmaktadır. Bununla beraber bu gelişim modern gazetecilikte bir yeni safhanın açılmasına önayak olmuştur. Bir yandan süratli bir haber alıp verme sistemi, öte yandan ilân verenlerin eğilimine uygun, standardize edilmiş yazılar yardımı ile klişeleşmiş, muhtevaca orijinalliği kaybolmuş, *kalıp - gazeteler*!

b — Kaliteli - kalitesiz basın :

Yüzyılımızın getirmiş olduğu diğer bir yenilik kaliteli ve kalitesiz basın arasında çizilebilecek olan ayırım hattını fazlasile tebarüz ettirmiş olmasıdır. Ortada âdeta iki kutup etrafına toplayabileceğimiz ve birbirine taban tabana zıd iki gazete tipi çıkmış bulunmaktadır. Bunlardan birincisi «hür ve sorumlu» bir basının gerçek temsilcisi olma sıfatile mümkün olduğu nispetde *objektif* haber sunan gazeteler, diğeri geniş yığınların haber alma dileğinden çok hisse âlemine hitab eden «*kaldırım*» gazeteleridir. (Bulvar veya asfalt basın olarak da tavsif olunmaktadır.) En müfrit hali ile Birleşik Amerika'da «tabloid» adı altında çıkan bu kalitesiz gazeteler haberden çok resim ihtiva etmekte, muhteva bakımından hemen hemen istisnasız cinayet, zabıta haberleri, spor, beyaz perde ve seks hikâyeleri ile doldurulmuş bulunmakta ve umumiyetle aşırı derece idi manşetler taşımaktadırlar. Okuyucunun sadece basit olaylar ve dedikodular hakkındaki merakını gideren, onu eğlenceli tefrikalarla oyalamağa gayret sarffeden bu tip gazetelerin öncüleri 1903 ten beri Londra'da çıkan «Daily Mirror», 1919 dan beri New York'ta çıkan «Daily News» ve harp sonra Almanya'sında günde 4 milyon satan «Bild - Zeitung» dur. (34).

Buna karşılık *objektif haber verme esasına dayanan gazetecilik* yirminci yüzyılda haber konusunun, gereğinde iktidar veya bazı sosyal guruplara karşı bir silâh olarak kullanılacak yerde, sadece bir âmme hizmetinin ifası için lüzumlu olan nötr bir materyel olarak alınmağa başlaması hareketine bağlanabilir. Bu görüş bilhassa gazetelerin özel ilânlar sayesinde siyasî parti, sendika, kilise, ves. guruplardan ayrılarak, malî bağımsızlıklarına kavuşmaları ile sıkı sıkıya ilgilidir. Objektif haber verme geleneği önce Anglo - Sakson ülkelerinde kök salmış ve zamanla bel-

(33) Jacques Kayser, *op. cit.*, sh. 127

(34) F. L. Mott, *American Journalism*, 1950, W. Albig, *op. cit.*, sh. 371

libaslı batı memleketlerinde de yerleşmeğe bulunmuştur. Buna göre sadece başyazı ve yorumlarda olaylar belli bir yön ve görüşten hareketle işlenmekte, haber sayfelerine olaylar herhangi bir renge boyanmaksızın aslına sadık olarak aksettirilmektedir. (35).

c — İlân :

Yirminci yüzyılın gazeteciliğine yeni bir özellik kazandıran diğer bir önemli faktör hiç şüphesiz ilk ilâncılığın her türlü tahminleri aşan ölçüler kazanmasıdır. Bu alanda Birleşik Amerika dev adımlarla ilerlemektedir. Bu memleketde ilâncılığın önem kazanması en açık olarak şu mukayeseli tablodan anlaşılmaktadır :

Birleşik Amerika'da ilâncılığın artışı

Yıl	Dolar olarak yekûn	Vatandaş başına düşen yekûn
1865	7.584.000 \$	0,22 \$
1900	95.861.000 \$	1,26 \$
1919	528.299.000 \$	5,03 \$
1939	810.054.000 \$	6,26 \$
1952	3.099.600.000 \$	20.— \$

Birleşik Amerika'da en önemli 100 ilân veren firmalardan 42 si gazeteleri, 30 u dergileri, 22 si televizyonu ve 6 sı radyoyu tercih etmişlerdir. Bununla beraber yapılan incelemeye göre en büyük hacimde ilân dağıtan 20 firmadan 9 u televizyon, 8 i gazeteleri ve ikisinin dergileri, yalnız bir tanesinin radyoyu tercih ettikleri görülmüştür. (35). Bu tahlil de gösteriyor ki hem göze, hemde kulağa hitab etmek suretile en geniş tesir alanına sahip olan televizyon, geçici karakterli yayınlar sebebiyle basını yenecek kudretde bir rakip sayılmamaktadır. Gazete muhtevası daha teferruatlı ve yeniden gözden geçirilebilecek olan materyeli sayesinde bugün de kütle haberleşme vasıtaları arasında ön plânda bir rol oynamaktadır (36).

Amerika'da ilâncılığın istihlâk etmiş olduğu kâğıd miktarı da muazzam ölçülere bürünmektedir. Nitekim bir hesaba göre Fransız basının

(35) Jacques Kayser, *op. cit.*, sh. 81; Herbert Drucker, *Freedom of Information* MacMillan Co. 1951, sh. 266 - 267

(36) Nermin Abadan, «Kütle Haberleşme vasıtaları,» *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt : XV, Yıl : 1960, Sayı : 1, sh. 17

tümünün bir ayda harcamış olduğu kâğıt miktarı, New York Times gazetesinin bir yılda sadece ilânlarına tahsis etmiş olduğu kâğıt miktarına tekabül etmektedir.

Fransa'da 1951 de Figaro'da çıkan ilânların bedeli 1 milyar frangi, «Aurore» un yarım milyar, «Franc - Tireur» 100 milyon frank bulmuştu. Büyük Britanya'da da 1948 ilân için ödenen meblağlar 121 milyon sterlin iken, 1952 bu miktar 199 milyona çıkmıştır. (37) Neticede denilebilir ki yirminci yüzyılın ekonomisi sunî yoldan arttırılan talep ve zorla telkin edilen tüketime dayandığı cihetle, reklâm ve ilânların hacmi devamlı bir artış göstermeğe adaydır.

Yirminci yüzyıl gazeteleri böylece gelirlerinin büyük bir kısmını ilânlardan sağlamaktadırlar. Bu durum ise vasıtalı da olsa, gazetelerin karakterine geniş ölçüde tesir etmektedir. İlâncılığın kuvvet kazanması bir yandan basının temerküzüne, öte yandan gazetenin fikrî yönelimine tesir etmektedir. Böylece aslında mutlak bir serbestî içinde cereyan etmesi gereken haber alma ve verme faaliyeti bazı hallerde ilânların dağıtımından müessir olmaktadır. Zira resmî ilân dağıtmayı kabul etmiş olan bazı memleketlerde, iktidarı elinde bulunduran gurup, Türkiye'de son on yıllık Demokrat Parti hükûmetlerinde görüldüğü üzere, bu yoldan gazetelere uygun gördüğü siyasî kanaatleri dikte imkânına kavuşmaktadır. İdeal hal çaresi bu bakımdan devletin resmî ilânların bedelsiz olarak Resmî gazetenin içinde yayınlanmasıdır. Ancak şurası muhakkaktır ki Türk basınına bir inkişaf ve kuvvetlenme fırsatı verme gayesile resmî ilân dağıtım sisteminden vazgeçmemiş olan İnkılâb hükûmeti, 2/1/1961 tarih ve 195 sayılı Basın - İlân Kurum kanunu ile keyfî dağıtım esasını bertaraf etmek gayesile, bu ilânların dağıtımına esas olacak olan kriterlerin tesbitini 34 ncü maddenin sarahatına göre 32 kişilik karma bir heyete terketmek suretiyle bir nevi teminata bağlamıştır.

Resmî ilânların dağıtımı sadece iktidar organları elile yapılan memleketlerde çeşitli adaletsizliklerin vukuu bulduğuna hiç şüphe yoktur. Mes. Avusturya'da doğrudan doğruya hükûmetin yayın organı sayılan «Wiener Zeitung» en fazla ilânn almaktadır. Güney Afrika'da milliyetçi gazeteler, muhalefet basınına nispetle kıyas götürmez derecede fazla ilân almaktadırlar. Mes. bir yılda Cape Argus'a 820, Cape Times'e 34, Die Burger gazetesine ise 1248 Güney Afrika lirası ödenmiştir. Keza Pakistan'da hükûmetin malî politikasını tenkit etmiş olan «Pakistan Observer»

(37) Jacques Kayser, op. cit., sh. 84

in ilânı üç ay müddetle kesilmiştir. (38). Benzer örneklere Hindistan ve Meksika'da da izlemek mümkündür. Ancak şurası unutulmamalıdır ki, basının devletleştirilmiş olan Sovyet Rusya ve Demirperde memleketleri dışında resmî ilânları bedel karşılığında basına dağıtmak usulü ancak çok mahdud memleketler tarafından benimsenen bir usul olarak işlemektedir. :

Maamafî özel ilân sahiplerinin bazı hallerde gazetelerin yayınına tesir etmeğe çalıştıkları da görülebilir. Bu tesir direkt olabildiği gibi vasıtalı, yani negatif şekilde de tezahür edebilir. Yirminci yüzyılın başlangıcında Birleşik Amerika'da demiryol tarifeleri üzerinde hararetli tartışmalar cereyan ederken, iki yüz başyazarın makalelerinde ilgili şirketlerin dağıtmış oldukları tek taraflı yazı materyelinden faydalanmış oldukları tesbit edilmiştir. Buna karşılık daha çok görülen durum, gazetelerin bazı meseleleri sessizce geçiştirilmesidir. Mes. 1945 de Drew Pearson, Birleşmiş Milletlerin San Francisco konferansı münasebetile Morgan ve Chase bankalarının Nazi malî müesseselerle girişmiş oldukları işbirliğine dair kaleme almış olduğu makalelerin üçüncüsü (40), mensubu bulunduğu Bell yayın ortaklığı tarafından dağıtılmamıştır. Bununla beraber modern basın âleminde ilân verenlerin yayın üzerinde bir nevi kontrol tesisine çalıştıkları nadir olarak görülen hallerdendir.

Genel olarak denilebilir ki, yüksek tirajlı ve bol ilân alan bir gazetenin karakteri zarurî olarak nötr, standart bir hale gelmekte, toplumun her kesiminden gelen okuyucuları tarafından benimsenebilmesi için aykırı kanaatlere yer vermemektedir. Bu eğilim sebebiyle bilhassa Amerika gazeteleri «harsh facts» (*kuru, çıplak haber*) verme kaidesine dayanarak, başyazı, imzalı yorumcular ve okuyucu mektuplarının yer aldığı ve böylece çeşitli kanaatlerin karşılaştığı ve bir nevi forum sayılan kanaat sayifesinin dışında, olayları herhangi bir siyasî veya ekonomik tercihten uzak olarak sunmağa çalışmaktadırlar. Bununla beraber en ağırbaşlı ve ölçülü gazetenin tertibinde dahi sahiplerinin düşüncelerini kısmen de olsa, aksettiren bir tutumun bulunduğuna şüphe yoktur.

d — Basının temerküzü :

Kanaatimizce modern basını temayüz ettiren en önemli özellik, teknik gelişmeler ve kaliteli bir gazetenin yayınlanabilmesi için gerekli olan sermaye sebebiyle, karşımıza çıkan «basının temerküz» dür. Bu temerküz

(38) *Les Pressions du Pouvoir sur la Presse*, IIP, Zürich, 1955, sh. 77 - 79; Sulhi Dönmezer, *op. cit.*, sh. 104 - 105

(39) A. MacClung Lee, *The daily newspaper in America*, New York 1937

(40) Jacques Kayser, *op. cit.*, sh. 91

olayı kısaca bir basın endüstrisinin meydana gelmesi, ünitelerin sayıca azalması, kalanların ise fazlasıyla kuvvetlenmesi anlamına gelmektedir. Bu gelişmeyi birkaç örnekle aydınlatalım.

Birleşik Amerika'da gazetelerin azalışı

1881	956
1900	2.209
1915	2.052
1945	2.084
1955	1.760

(41)

Buna çok benzer bir durumu Britanya'da görebiliriz. 1920 - 1945 yılları arasında memleket çapında azalan sabah gazeteleri % 47, akşam gazeteleri ise % 25 i bulmuştu.

Londra'da azalan gazeteler

Yıl	Sabah gazetesini	Akşam gazetesi
1920	12	6
1945	9	3

İngiltere'de birden fazla gazete sahip şehirler

Yıl	Sabah gazetesi	Akşam gazetesi
1890	19	22
1914	17	29
1955	3	10

(42)

Fransada'da böyle bir gelişimi izlemek kabildir.

Fransa'da basının temerküzünü taşra gazeteleri bakımından gösteren tablo

	1914	1922	1938	1955
Basılan taşra gazetelerin toplamı,	269	218	177	123
Bu gazete çıktığı şehirlerin sayısı,	96	89	83	73
Birden fazla gazetenin bulunduğu şehirler,	72	59	52	33
Rakip gazetelerin bulunduğu illerin sayısı,	53	48	42	33
Hiç bir günlük gazetenin çıkmadığı illerin sayısı,	10	27	29	20(43)

(41) W. Albig, *op. cit.*, sh. 372 - 373

(42) A. P. Wadsworth, *Newspaper Circulation 1800 - 1954*, Manchester, 1955

(43) Jacques Kayser, *op. cit.*, sh. 141

Buna benzer şekilde Almanya'da 1932 de 2.783 gazeteye karşılık, 1955 de sadece 1.464 gazete çıkmaktadır. Mamafih Almanya'daki durumu kısmen bu memleketin, Doğu ve Batı kısımlara ayrılmış olmasından ileri geldiği de unutulmamalıdır.

Gazetelerin sayıca azalması bazı çevreler tarafından basın hürriyetinin yeni bir tehdidi olarak görülmektedir. Ancak R. Nixon'un isabetle belirttiği ve çeşitli Anadolu merkezlerinde yakından izlenebileceği üzere, sırf ticarî rekabet esasına göre yayınlanan çok sayıda gazetelerin varlığı, görüş çeşitliliği ve muhteva farklılığını garanti etmez. Bu sebeble bazı hallerde tek bir gazete, sorumluluğunu müdrik bir yazı işleri müdürünün yardımı ile, faydalı işler başarılabilir. (44).

e — Basın zincirleri :

Küçük gazetelerin büyük tirajlı gazetelerle rekabet edememelerinin diğer bir sebebini basın zinciri veya basın guruplarında aramak lâzımdır. Yüksek ölçüde endüstrileşmiş memleketlerde birkaç gazetenin birleşmesi suretile meydana gelen basın zincirleri, basın hürriyeti ile ilgili herkesi derin derin düşündürmektedir. Bir basın zinciri (chain) aynı veya aynı şehirlerde çıkan bir veya birden fazla gazetenin aynı hakikî veya hükmi şahsın mülkiyetinde bulunması demektir. Bu gelişim yine basın zincirlerin sayıca pek yaygın bulunduğu Birleşik Amerika'da açıkça takip edilebilmektedir. İlk defa 1878 de Scripps kardeşleri vasıtası ile ortaya çıkmış olan zincirleme halindeki basın gurupları, bugün sahip olduğumuz basının temerküz olayını geniş ölçüde hızlandırmışlardır. Bir bakıma denilebilir ki yirminci yüzyılda tirajın artışı ile orantılı olarak gazetelerin sayısı azalmış ve basın zincirleri artmıştır.

Birleşik Amerika'da basının guruplaşması

1910	13 grup	62 gazete
1926	55 »	228 »
1945	76 »	368 »
1954	95 »	485 »

Bu basın zincirlerin başlıcaları Scripps - Howard, Hearst, Du Pont, Cowles, McCormick - Patterson gibi büyük şirketlerdir. Bu gurupların normal ve pazar günleri yayınlanan gazetelerin Amerikan basınının topyekûn

(44) Raymond Nixon, *Communications in Modern Society*, Ed. Wilbur Schramm, University of Illinois, 1948, sh. 51

tirajına nispetle, yüzde kaçını kontrolleri altında bulundurdukları aşağıdaki periyodik tablodan açıkça anlaşılmaktadır.

B. A. D. basın gruplarının elde bulundurdukları günlük ve pazar gazelerin nispeti

Yıl	Günlük gazeteler	Pazar gazeteleri
1930	% 43.4	% 54.1
1935	% 41.6	% 52.4
1945	% 42	% 53.8
1953	% 45.3	% 53.9 (45)

Bu konuda günlük gazetelerde hafif bir artış, pazar gazetelerinde ise istikrarlı bir durum göze çarpmaktadır. Ayrıca şurası da görülüyor ki Amerika'da basın zincirleri daha çok pazar gazeteleri üzerinde bir tekel kurmuş durumdadırlar.

Basının temerküzü olayı ile basın gruplarının artan nüfuzunun basın hürriyetini ciddi surette tehdit etmesi ihtimali göz önünde bulundurarak, bu konu gerek Birleşik Amerika'da, gerekse İngiltere'de çok ciddi ve ilmî araştırmalara yol açmıştır. Bunlardan Chicago üniversitesinin önderliği ve daha çok akademik karyere mensup ilim adamları vasıtasile yürütülen «Basın hürriyeti» komisyonu, Time anonim ortaklığı ile Encyclopedia Britannica'nın 215.000 dolarlık bağışları yardımı ile bütün kütle haberleşme vasıtaları hakkında beş ciltlik mufassal bir rapor yayınlamışlardır. (46).

Buna paralel olarak aynı endişelerin tesirile İngiltere'de Avam Kamarası 1948 de «İngiliz Kraliyet basın komisyonu» (Royal Commission on the Press) adı ile Amerika'daki emsalinden farklı olarak siyaset adamlarını bu işin başına getirmiştir. Bu komisyon iki sene çalışarak gazete başyazarları, sahipleri, sendikalar, ilân şirketleri, acentalıklar arasında araştırmalar yapmıştır. (47).

(45) A. M. Lee, *op. cit.*, Raymond Nixon, «Trends in Daily Newspaper Ownership since 1945», *Journalism Quarterly*, 31. 1. 13 - 14

(46) *Free and Responsible Press*, Commission on the Freedom of the Press, Chicago 1947, University of Chicago; S. Dönmezer, *op. cit.*, sh. 73

(47) *Royal Commission on the Press*, 1947 - 49, London, Her Majestys Stationery Office, Cmd. 7700. Meslektaşlar arasında kısaca Basın hakkında Mavi Kitap olarak vasıflandırılmaktadır; Ayrıca bak. Nermin Abadan, *Halk etkârı ve tesir sahaları*, S. B. F. yayını, 1956, sh. 41

İngiliz basın raporuna göre gazetelerin belli ellerde toplanmasına rağmen, basının İngiliz halkoyununun gerekli şekilde aydınlattığı ve âmmeyi ilgilendiren fikir ve düşüncelerin serbestçe ifade edilebildiği meydana çıkmıştır. Aynı komisyon basın zincirleri, başka bir deyimle basın âleminde mülkiyet zincirlerinin tehlikeli olmayıp, basın hürriyetinin ancak tekeller sebebiyle tehdit edilmekte olduğunu belirtmiştir. Bununla beraber İngiliz halkoyu Ocak 1961 ayında İngilterenin iki kudretli basın zincirinin birleşme teşebbüsü karşısında yeniden tedirgin olmuştur. (48).

f — Haber ajansları :

Yirminci yüzyılda basının geçirmiş olduğu istihaleleri incelerken, gazetenin haber alma imkân ve hürriyetine geniş ölçüde tesir eden milletlerarası haber ajanslarının imtiyazlı durumuna da kısaca temas etmek yerinde olur. Bugün bütün dünya memleketlerinin basını, kendi millî haber alma teşkilâtlarından gayri, şu altı büyük ajans yardımı ile haber temin etmektedir. Bunlardan Associated Press (A. P.), United Press (U. P.) ve International News Service (I. N. S.) Amerikan menşeli özel teşebbüslerdir. Bu kudretli üç ajans Birleşik Amerika'nın basını tek başlarına besledikleri gibi ayrıca sahip oldukları teknik kolaylıklar ve arz ettikleri süratli hizmetler sayesinde Demirperde dışındaki hür dünya memleketlerinde imtiyazlı bir mevki işgal etmektedirler. Bu durum UNESCO'nun yaptığı bir araştırmada şöyle izah edilmektedir : «Bütün ajanslar hizmetlerini arz ve haberlerini satmak hususunda tamamen serbest oldukları halde, üç milletlerarası haber ajansı Amerikan gazete, radyo ve televizyon istasyonlarına en geniş ölçüde millî ve milletlerarası haberler satmaktadır. Nitekim mes. «New York Times» İngiliz menşeli Reuter ajansına abone olduğu halde, devamlı olarak yalnız Amerikan kaynaklardan faydalanmaktadır.» (49).

Dünyanın en güvenilir haber ajanslarından Reuter, Büyük Britanya ve İngiliz Commonwealth'e haber yetiştiren bağımsız, özel teşebbüs bulunmakla beraber millî bir müessesedir, Agence France Presse'e gelince,

(48) Odham ve Thompson basın zincirlerinin birleşme tasavvuru karşısında İngiltere'nin en büyük tirajına sahip olan «Daily Mirror» ortaklığı her iki basın grubunu satın almağa teşebbüs etmiştir. Böyle bir temerküzün basın hürriyeti ile bağdaşmayan bir malî işlem olup olmadığı, dolayısıyla hükümetin müdahalesini gerektirip gerektirmeyeceği Avam Kamarasında başbakana yöneltilen soru önermeleri münasebetile hararetli tartışmalara yol açmıştır. Bundan başka Basın İşçileri sendikaları da 320.000 üyeleri adına şiddetli bir protestoda bulunmuşlardır. London Times, 1, 2 ve 3 Şubat 1961

(49) Les Agences Télégraphiques d'information, UNESCO, Paris 1953

o da Reuter'e benzer şekilde, eski HAVAS ajansının halefi olarak Fransız hükûmetin kontroluna tâbi bağımsız bir haber ajansıdır. Sovyetlerin Tass ajansına gelince, bu ajans Faşist devrinde İtalya'nın Stefani, Japonların Domei ve Alman'ların DNB (Deutsches Nachrichten Bureau) dan fark-sız şekilde muhtar bir müessese olarak değil, aksine totaliter bir hükûmet sisteminin ayrılmaz bir âleti şeklinde işlemektedir. Bugün Tass ajan-sı komünist partinin ideolojisine uygun olarak Sovyet Rusya ve Demir Perde memleketleri ile Kızıl Çin'e haber yetiştirmektedir. Bu durum da gösteriyor ki, haber alma ve vermede kudretli teşkilâtlar, yani ajanslar çok nüfuzlu köprü başları elde etmiş bulunuyorlar. (50).

Basın hürriyeti konusunda araştırma yapmış olan Amerikan Basın komisyonu gerçeklerin dile getirilmesi stratejisini sağlamak amacile şu tekliflerde bulunmuştu : 1 — Milletlerarası haberleşmede teknik kolay-lıklar yaymak, 2 — Milletlerarası haberleşmenin serbest akımının teşvik için mevcut olan siyasî ve ekonomik tahditlerin hafifletilmesini temin et-mek, (Mes. basın telegrafları ücretlerinde bir standart tarifinin kabulü gibi), 3 — Haber ve resimlerin dakiklik, kalite ve temsilî vasıfları baki-mından islâh etmek. Bu raporun önemle üzerinde durduğu hususlardan biri de şudur : Dünyanın birçok memleketlerinde haberler, hükûmetlerin siyasî kontrolleri yüzünden değil, teknik kolaylıkların fazla masraflı olu-şu veya yokluğu sebebiyle girememektedir. Dolayısıyla o memleketin hal-koyu tek taraflı haber alma kaynakları ile karşı karşıya bırakılmış olmak-tadır. (51).

V — Modern basına hâkim olan kanunlar :

Bir kütle haberleşme vasıtası olarak basın, bugün üç ana kanuna tâ-bidir. Bunlardan birincisi *Sürat* kanunudur. Dünya çapında ki haber ajanslarından en mütevazi günlük gazetelere kadar hepsi sürat temposu-na ayak uydurmak zorundadır. Bu hızlı çalışma tarzı çoğu defa haber ajansları ve gazetelerin dikkatli ve güvenilir bir araştırmaya girişmelerine engel olmaktadır. Nitekim çok defalar gazeteler rakiplerinin önüne geçmek için haberi *olaydan önce* hazırlarlar. Mes. 9 Mayıs 1954 tarihinde «Dimanche - Matin» gazetesi bir akşam önce Operada gösterilen Rus

(50) Dünyanın bellibaşlı ajanslarının hukukî ve fiilî durumları hakkında fazla bilgi için bakınız : *Presse, Film, Radio*, IV, 1950, UNESCO, 1950 Türkçe dilinde, Remzi Balkanlı, *op. cit.*, sh. 101 - 107

(51) *Commission on the Freedom of the Press*; ayrıca Herbert DRucker, *op. cit.*, sh. 216

balesine ait resim ve yazılar yayınlamıştı, oysa ki sözü geçen temsil bir akşam önce Fransız hükûmeti tarafından yasak edilmişti.

Basının hesaba katması gereken ikinci kanun, haberlerin *özlü ve kısa yazılmasıdır*. Buna herşeyden önce vaktin darlığı ve telgraf tarifelerinin yüksekliği âmil olmaktadır.

Nihayet basın üzerinde tesirini duyuran üçüncü ana kanun, *objektif haberlerin yorum ve şahsî kanaatlere galebe çalmasıdır*. Oysa ki objektif haber verme kaidesine ancak belli bir ölçüde riayet olunabilir. Bununla beraber bilhassa Amerika'da şu anlayış mutlak bir şekilde benimsenmiş bulunmaktadır: «Yorumlar serbesttir, fakat olaylar kutsaldır!» (Comment is free, but facts are sacred)

Modern basının başlıca özellikleri :

Yirminci yüzyılda modern gazeteciliğin bellibaşlı özelliklerini - hukukî statü ve basın hürriyetini ilgilendiren hukukî ve siyasî kayıtları bir tarafa bırakacak olursak - şu esaslar etrafında toplamak mümkündür :

I — Basın henüz bir kütle haberleşme vasıtası haline gelmediği devirlerde, ağırlık merkezini belli bir yönde ifadeye kavuşturulmuş siyasî görüşler teşkil ediyordu. Bugün ise «kaldırım basını» hariç, basının «objektif haber verme» görevi ön plâna geçmiş bulunmaktadır.

II — Ondokuzuncu yüzyılda gazetelere bazen aşırı şiddete kaçan şahsî kanaatler hâkim iken, bugün milyonluk tirajı yapan gazeteler bütün okuyucular tarafından benimsenmiyecek kadar aykırı kanaatlere yer verememektedirler.

III — Basın siyasî ve ekonomik alanda mevkii almış seçkinlere hitab ettiği müddetçe, daha çok siyasî, edebî, felsefî ve ekonomik meselelere öncelik tanıdı. Bugün ise gazete hitab ettiği geniş okuyucu kütesinin iddiasız fikrî seviyelerine uygun olarak resimli tefrika, bilmece, fal, moda, kadın, dedikodu, film ve bilhassa spor gibi çeşitli eğlendirici konulara da önemli nispetde yer ayırmaktadır.

IV — Ondokuzuncu yüzyılda gazeteler daha çok şahsî mülkiyet esasına dayanan birer işletme olarak faaliyetde bulunuyorlardı. Bu hukukî statü başmakalelerin tarzına ve tonuna da tesir etmişti. Bugün gazeteler anonimleşmekte, yüksek sayıda hisse senetleri bulunan anonim ortaklıklarının malı olarak işletilmektedir. Bunun sonucunda başyazılar çok defa konularına göre bir yazı komisyonunun çeşitli üyeleri tarafından imzasız olarak kaleme alınmaktadırlar. Dolayısıyla bugünkü başyazılar daha

çok olaylarla ilişkili ve haber verici mahiyetde olup, daha az tartışma ve polemige sebep olmaktadır, bir bakıma daha az tesirlidirler.

V — Halkoyunu ilgilendiren olaylar, bu olaylarla ilgili yorumlar ve bunlardan doğan kanaatler arasındaki ahenkli denge, mutlak bir basın hürriyetinin hukukî teminatının yanı başında, sorumlu ve hür bir gazetenin başlıca hedefi haline gelmiştir. Bu sebeptendir ki parti, sendika, kilise, ekonomik gruplara ait olarak belli görüşler savunan gazeteler gittikçe artan ölçüde basın piyasasından çekilmektedir.